

ОЛЬГА ПЕТРОВА

ЗЛАМ ПАРАДИГМИ В ХУДОЖНЬОМУ МИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

A PARADIGM BREAK IN THE ARTISTIC THINKING OF UKRAINIANS DURING WARTIME

УДК 7.071(477):355.018

DOI: 10.31500/2309-8155.24.2024.318952

Ольга Петрова

Докторка філософських наук, професорка,
головний науковий співробітник, Інститут проблем
сучасного мистецтва НАМ України

Olga Petrova

Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher,
Modern Art Research Institute of the National
Academy of Arts of Ukraine

e-mail: om_petrova@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5573-4648

Анотація. У статті розглянуто трансформацію естетичного та етичного світовідчуття та мислення творчої молоді України в умовах соціополітичних зламів (початок 1990-х років та війна 2022–2024 років). У 1990-х молодіжний рух визначився як протидія «єдиному методу» соцреалізму. Простежено причини зачарованості художників ідеями «філософії недовіри». У статті також унаочнено наступну хвилю біфуркаційного вибуху під час війни 2014-го, а особливо 2022–2024 років в умовах тотального зламу в системі політичного та культурного запиту суспільства та естетичної відповіді митців на соціальні збурення під час війни в Україні. Унаочнено нові, в порівнянні з попереднім періодом розвитку мистецтва, тематичні, змістовні та стилістичні новації в мистецтві України, особливо в творчості молодого покоління митців. Доведено закономірність підсилення в творчих пошуках та результатах публіцистичності, морального акценту в творах та нового гуманізму в сучасній художній хвилі. Розглянуто причини виникнення національного «культурного фронту» з його етичною програмою та соціокультурними результатами.

Ключові слова: радикалізація мистецтва 1990-х років, абсолютне теперішнє, філософія недовіри, ера підозри, актуальне мистецтво, епатаж, «лихий погляд», рецептивний плюралізм, біфуркаційний вибух, війна, культурний фронт, гуманізм.

*Побачити щось, треба бодай
на мить його полюбити,
тоді як ненавидити — це й значить
не бути в змозі побачити.*

В. Малахов

Постановка проблеми є актуальною з огляду на реальні зміни та навіть психологічний злам, що відбувся у свідомості сучасних митців, які опинились в психологічному кліматі війни (в її активній фазі 2022–2024 років). Ця нова життєва та культурна реальність викликає небачені донині художні рефлексії у молодого покоління митців.

Мета статті. Перед художньою критикою, істориками та теоретиками мистецтва постало як нагальне завдання осмислити сучасну ситуацію мистецького поступу з акцентом на мілітарну тематику та моральні запити суспільства, відображені у візуальних мистецьких формах. Ця мета та професійне завдання кореспондують з робочими про-

грамами актуальних теоретичних розробок ІПСМ НАМ України 2024 року. Мистецтвознавці аналізують образотворчі прояви «культурного фронту» діючого мистецького розвитку. Завданням статті є зафіксувати відхід молодого покоління митців від полегшеної, часто глузливої гри у так зване «актуальне мистецтво» та відображення в творах критеріїв морального гуманізму, етики та «гігієни мислення» (вираз М. Мамардашвілі).

Виклад основного матеріалу. Повертаючись подумки до початку 1990-х років, зокрема до візуального мистецтва того часу, бачимо, що воно стрімко та рішуче розривало пута соцреалізму. Це звільнення у першу чергу стосувалося молодіжного руху в мистецтві. Розрив з «єдиним методом» відбувся в ситуації радикального соціального зламу та набуття Україною статусу незалежної держави. Політична трансформація, її процеси сприяли трансформаціям у свідомості молодого покоління художників (вчорашніх студентів художніх вишів). На свій творчий прапор вони підняли плюралістичне мистецтво. Це була творча ризома, яка відкривала шляхи для необмеженої — як тематично, так і стилістично — творчості. Проголошений принцип багатовекторного пошуку було реалізовано молоддю в різких, навіть агресивних творчих програмах та формах. І це зрозуміло в ситуації, коли молодому поколінню художників було конче треба розірвати всі зв'язки з соцреалістичним примусом. Все попереднє: навіть набутий вишкіл, творчий метод, стилістика форми — абсолютно всі складники академічного навчання викликали в молоді нехіть, відторгнення та підозру.

Безумовно, система не здавалася, певний час офіційне (титульне) мистецтво опиралося новому мисленню в художній практиці вчорашніх своїх учнів. Але не допускати молодих революціонерів до виставкових експозицій вже було неможливо. Виставки 1990-х років виглядали еkleктичними, картатими. Втім, молодь знаходила спонсорів у середовищі свіжоспеченої буржуазії та влаштовувала незалежні експозиції [7]. Соціополітичні події часів перебудови, економічний та світоглядний хаос у країні, її розграбування колишньою партійною верхівкою (під виглядом роззброєння) та водночас національний рух прогресивних сил впливали на молодіжне мистецтво, на свідомість художників. Вони робили сміливе «відірване»

мистецтво, яке було нервовим, щирим та відчайдушним. Молодь в епатажних мистецьких формах говорила про болючі проблеми буття в Україні. Їхнє мистецтво чіпляло нервову систему глядачів, воно було сміливим, новим та набувало популярності. Дуже швидко нещодавній мистецький андеграунд перебирав на себе роль мейнстріму. Довгий період мистецтва під парасолькою соцреалізму дійшов краю. Розпочався новий, постмодерний період в житті українського мистецтва за європейськими та світовими моделями естетики.

Будівництво нової системи цінностей (тематика, інноваційної форми, експозиційної практики) відбувалося поспіхом із агресивним запалом як мистецтво «абсолютного теперішнього» [1; 8]. Художники «ковтали» західноєвропейську літературу та уривки філософських текстів, нашвидкуруч знайомились із закордонними естетичними концепціями. Вони пере-відкривали системи класичного авангарду та опановували постмодерністські напрямки в мистецтві США та Європи [3; 4]. Щодо художньої актуальної на той час практики в Києві, Львові, Одесі, подекуди в інших мистецьких центрах, то інноваційний пошук розподілювався між двома напрямками. Перший представляли художники-пластики. Вони розробляли варіації нефігуративу, плекали чисту художню форму та відроджували інші напрями класичного авангарду 1910–1920-х років. Лідером художників-пластиків тоді визначився Тіберій Сільваші [7].

Другий напрям у молодіжному мистецтві абсолютизував тотальну інноваційність на засадах шизоалогії та хаосмосу [5]. У групі «Паризька комуна» (Київ), в Одесі та Львові молодь почала широко використовувати принцип «відкритого твору» (розмиті, недовизначеної змістовності). Художники експлуатували спалахи підсвідомих знаків, образів та сновидінь. Популярним було гасло, що його колись кинув Сальвадор Далі відносно виключного привілею шизофренії в особистості митця. Як найрадикальніші визначилися Олег Голосій, Олександр Гнилицький, Арсен Савадов, Олександр Ройтбурд і ті, що пристали до ідей Олександра Соловійова. Ця група спиралась на дуже спрощені ідеї та концепції «Філософії підозри» та похідної від неї мистецької практики [2]. Ця філософська концепція, що походила від ідей А. Шопергавера, Ф. Ніцше, З. Фрейда,

В. Беняміна, сформувала в культурології цілу «еру підозри» як домінанту європейського естетичного мислення 1950–1970-х років [9]. Слідом за світовою мистецькою практикою, дещо із суттєвим запізненням, в радикальній українській образотворчості оформилась культура симулякру, за Ж. Бодріаром, — «символічної реальності» [5; 7].

Утвердження постмодерністського методу з акцентом на шизологізм в українській візуальності, в так званому актуальному мистецтві було складним, вельми суперечливим процесом [5]. Але можна з впевненістю стверджувати, що в ньому домінувала тотальна профанація позитиву, а саме знущальність над моральними та естетичними критеріями глядача, компрометація категорії «прекрасного» та «морального». Критерії класичної естетики було знецінено в творах В. Цаголова, І. Чічкана, О. Гнилицького, О. Ройтбурда, Н. Мурашкіної, Л. Хоменко та інших. У їхніх творах вели перед агресивність, почасти моральне убогство, сексуальність в її порнографічному трактуванні (особливо у Цаголова та Мурашкіної). Ці тенденції накидались мистецтву як актуальні та навіть прогресивні. На меті був епатаж глядача, позбавлення самої ідеї життєствердної перспективи та оптимізму [7]. В цій лакуні мистецької практики, яка демонструвала агресивну зверхність в епатажі, утвердилась розгалужена «шкала підозри» та нехоті до всього позитивного в сучасності, як і до будь-якої попередньої традиції, включно з пластичним авангардом.

Це був «лихий погляд» (вираз В. Малахова) молодого покоління художників, яке прийшло в мистецтво на хвилі антирадянського бунту. Ці бунтівники виборювали право на вільну, суб'єктивну творчість, але «філософія недовіри» зіграла з ними у химерну гру та перетворила їхній супермодернізм на злий жарт. На думку філософа В. Малахова, «“лихий погляд” зурочує людське життя, руйнує його позитивні цінності... Йдеться... не про Демонічне зло, а про розтління, осквернення, своєрідну презумпцію нечистоти» [6].

Треба визнати, що бунт української художньої молоді проти системи соцреалізму спромігся у симулякрах гіперреальності переформатувати саму мистецьку мову, способи виразу через інноваційну візуальну форму. Ідеологічна та творча програма прихильників «культури підозри» та грайливо-знущальних інтонацій у мистецтві

(як провідних), попри всі моральні втрати, відкрили нові можливості образотворчого бачення та втілення його у творчих проектах. Художники опанували інноваційні образотворчі жанри та системи: відеоарт, колаж, бодіарт, гепенінг, комп'ютерну графіку тощо. Це стало очевидним здобутком українського постмодернізму, актуального мистецтва, метафоризму, фотореалізму тощо у 2000-х роках [7].

Розпочата в 2014 році війна Росії проти України, захоплення Криму та Донбасу дещо переорієнтувала українське мистецтво та витверезила окремих (але не всіх) прихильників критично-знущального мистецтва. Трагічні події Майдану та Революції гідності призупинили хвилю брутально-іронічних тенденцій в творчості прихильників актуального мистецтва та постарту. Тоді почали з'являтися твори з драматичною, патріотично-національною та гуманістичною тематикою. Та справжній розвиток мистецтва, і переважно молодого, в бік гуманістичних цінностей та антивоєнного змісту відбувся після психологічного струсу, який пережила вся Україна 24 лютого 2022 року. Наступ на Київ, Армагедон Бучі, Ірпеня, далі — Маріуполя, Харкова, Херсона, міст, містечок і сіл України, тисячі біженців і тих, хто назавжди залишився під обвалами власного житла, — ця нелюдська навала, страшні, непередбачувані події поставили перед кожним запитання: що ти готовий зробити для України, для її визволення від варварів? До прикладу, київський художник Олександр Животков з першого дня національної трагедії розпочав роботу над рельєфами (камінь, дерево), в яких типовий для художника гармонійний образ жінок розколовся у судомних гримасах болю. У власній майстерні художник відкрив особистий «культурний фронт». На кожній роботі вирізьблено написи: «Київ — 24 лютого», «Україна — 40 днів», «Буча — лютий 22». Слідом за Животковим піднявся справжній «дев'ятий вал» виставкових антивоєнних проектів. Навала рашистів, антилюдський жах та сила опору, охопивши Україну, визначили масштаб та потугу цивілізаційного струсу. У мистецтві «абсолютним теперішнім» стає тема війни, людських страждань, відображення безпрецедентної згуртованості війська та громадянського суспільства, а також втілення ностальгії за реальними цінностями буття. Мистецтво в стані біфуркаційного

вибуху трансформується з чутливістю сейсмографа. Художники пристають до публіцистичної активності та позбуваються безглуздої, полегшеної грайливості та відвертої сюжетної чорнухи. Творча молодь разом зі старшим поколінням митців мужньо вдивляється в страхітливе обличчя війни та рефлексує на події в цілій системі антивоєнних виставок.

На рівні «народної дипломатії» митці, куратори, актори, письменники, музиканти, журналісти в індивідуальних контактах із закордонними друзями та колегами, здебільшого без фінансової підтримки з боку Міністерства культури, несуть у країні широкого світу правдиве та трагічне слово про Україну, а також інформацію про прадавні культурні традиції народу. Отже, фіксуємо НОВІТНІЙ період у розвитку цивілізаційних та культурних процесів в Україні та нову періоди-

зацію (як втілення процесів розвитку) як рефлексію на нові, екстраординарні умови життя в країні та на зміни у свідомості цілої нації. Мистецтво рішуче відкинуло «культ недовіри». З'явилися всі підстави фіксувати «естетичний поворот» української візуальності, її гуманістичне опам'ятування. Час тектонічних зсувів та хаосології повоєнного буття всіх повертає до голоду за позитивними цінностями як за критеріями гуманізму. Його зараз потребують всі та кожен як кисню, як набоїв для фронту.

Висновок. Розгляд української актуальної мистецької ситуації в цілому, особливо творів молодого покоління митців, дає підстави фіксувати стрімку зміну філософських, світоглядних та пластичних моделей у свідомості художників у 2022–2024 роках, їхню увагу до проблем етичного відображення світу.

Література

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини та суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
2. Беньямін В. Вибране. Львів: Літопис, 2002. 213 с.
3. Бычков В. Феномен неклассического эстетического сознания // Вопросы философии. 2003. № 10. С. 61–71.
4. Герман М. Модернизм. Искусство первой половины XX века. СПб.: Азбука-Классика, 2005. 477 с.
5. Личковах В. Від Фауста до Леверкюна: Вступ до неklasичної естетики (Лекції з філософії сучасного мистецтва). Чернігів: ЧОІППО, 2002.
6. Малахов В. «Лихий погляд» у сучасному світоставленні // Філософія етнокультури та морально-етичні стратегії громадського самовизначення. Чернігів: ЦНТЕІ, 2006. С. 21–24.
7. Петрова О. Мистецький Київ 1990-х. Реконструкція. Київ: PabliShPro, 2019. 480 с.
8. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: Хрестоматія / Упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок. Київ: Ваклер, 1996. 428 с.
9. Хома О. Ніцше і шизоаналіз // Філософсько-антропологічні читання'96. Київ: Стилос, 1997. С. 147–156.

References

1. Bauman, Z. (2008) *Hlobalizatsiia. Naslidky dlia liudyny ta suspilstva* [Globalization: The Human Consequences] (I. Andrushchenko, Trans.). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
2. Benjamin, W. (2002). *Vybrane* [Select Works]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
3. Bychkov, V. (2003). Fenomen neklassicheskogo esteticheskogo soznaniia [The Phenomenon of Non-classical Aesthetic Consciousness]. *Voprosy filosofii*, 10, 61–71 [in Russian].
4. German, M. (2005). *Modernizm. Iskusstvo pervoy poloviny XX veka* [Modernism. Art of the First Half of the Twentieth Century]. SPb.: Azbuka-Klassika [in Russian].
5. Lychkovakh, V. (2002). *Vid Fausta do Leverkiuna: Vstup do neklasychnoi estetyky (Lektsii z filosofii suchasnoho mystetstva)* [From Faust to Leverkühn: Introduction to Non-Classical Aesthetics (Lectures on the Philosophy of Contemporary Art)]. Chernihiv: ChOIPPO [in Ukrainian].
6. Malakhov, V. (2006). "Lykhyi pohliad" u suchasnomu svitostavlenni [The "Evil Eye" in the Modern Worldview]. *Filosofia etnokultury ta moralno-etychni stratehii hromadskoho samovyznachennia* (pp. 21–24). Chernihiv: TsNTEI [in Ukrainian].
7. Petrova, O. (2019). *Mystetskyi Kyiv 1990-kh. Rekonstruktsiia* [Artistic Kyiv of the 1990s. Reconstruction]. Kyiv: PabliShPro [in Ukrainian].
8. Liakh, V. & Pazenok, V. (Eds). (1996). *Suchasna zarubizhna filosofia. Tychii i napriamy: Khrestomatia* [Modern Foreign Philosophy. Currents and Trends: A Textbook]. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].
9. Khoma, O. (1997). Nitshe i shyzoanaliz [Nietzsche and Schizoanalysis]. *Filosofsko-antropologichni chytannia'96* (pp. 147–156). Kyiv: Stylos [in Ukrainian].

Olga Petrova

A PARADIGM BREAK IN THE ARTISTIC THINKING OF UKRAINIANS DURING WARTIME

Abstract. The article examines the transformation of the aesthetic and ethical worldview and thinking of the creative youth of Ukraine in the conditions of sociopolitical upheavals (the beginning of the 1990s and the war of 2022–2023). In the 1990s, the youth movement defined itself as an opposition to the “single method” of socialist realism. The author explores the reasons for artists’ fascination with the ideas of the “philosophy of mistrust.” The article also discusses the next wave of the bifurcation explosion during the 2014 war, and especially in 2022–2023, in the conditions of a total breakdown in the system of political and cultural demand of society and the aesthetic response of artists to social disturbances during the military situation in Ukraine. The author compares new thematic, substantive, and stylistic innovations in the art of Ukraine, especially in the work of the young generation of artists, to the previous period of art development. The article demonstrates the constant strengthening in creative explorations and highlights the results of journalistic and moral emphasis in works and new humanism in the modern art. The author outlines the reasons for the emergence of the national Cultural Front, with its ethical program and socio-cultural results.

Keywords: radicalization of art in the 1990s, absolute present, philosophy of distrust, era of suspicion, actual art, outrage, “evil eye,” receptive pluralism, bifurcation explosion, war, cultural front, humanism.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2024